

ASISTENȚA PSIHOLAGICĂ A COPIILOR REFUGIAȚI ÎN INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÂNT ȘI GESTIONAREA SITUAȚIEI DE CRIZĂ

PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE OF REFUGEE CHILDREN IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND CRISIS MANAGEMENT

RUSNAC Virginia, dr. în psihologie, director,
psiholog, grad didactic superior,
Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică,
Chișinău, Republica Moldova
ORCID 0009-0000-4702-2475

LUNGU Tatiana, psiholog, grad didactic superior,
Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică,
cercetător științific, Institutul de Cercetare, Inovare și Transfer Tehnologic,
în cadrul Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”,
Chișinău, Republica Moldova
ORCID 0000-0002-7334-0079

CZU: 373.015.3

Rezumat: În articol sunt prezentate succint rezultatele programelor elaborate și pilotate de Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică cu copiii refugiați din instituțiile de învățământ general, pentru a-i sprijini în procesul de adaptare la noile condiții socio-educative și recuperare după evenimentele psiho-traumatizante. Totodată, se face referință și la problemele cu care s-au confruntat copiii, dar și preocupările actorilor educaționali în procesul de incluziune educațională a copiilor refugiați. Este extrem de important ca în procesul de intervenție psihologică să se țină cont de câteva principii de bază: stabilirea unui sentiment de siguranță și stabilitate, calmarea și auto-reglarea, dezvoltarea puterii de a schimba situația, conexiunea, restabilirea speranței. Drept urmare, cadrele didactice și psihologii au un rol crucial în stimularea recuperării prin integrarea acestor principii în activitățile cu copiii, identificând nevoile acestora, consolidând competențele și resursele personale, dar și formarea rezilienței.

Cuvinte cheie: criză, rană emoțională, copii refugiați, asistență psihologică, reziliență

Abstract: The article briefly presents the results of the developed and piloted programs of the Republican Centre of Psycho-pedagogical Assistance with refugee children in mainstream schools to help them with the adaptation process to the new socio-educational conditions and recovery from psychological trauma. Furthermore, reference is also made to the problems faced by the children, along with the concerns of the educational actors in the process of educational inclusion of refugee children. It is extremely important in the psychological intervention process to take into account several basic principles: establishing a sense of security and stability, calming and self-regulation, developing the power to change the situation, connection and restoration of hope. As a result, teachers and psychologists play a crucial role in stimulating the recovery through integrating these principles into activities with children, identifying their needs, strengthening personal skills and resources and building resilience.

Keywords: crisis, emotional wound, refugee children, psychological support, resilience

Societatea în care trăim este plină de evenimente extreme, situații care îi arată copilului relativ prea devreme faptul că viața nu constă doar din zile însorite și bucurii, ci că există și numeroase momente în care siguranța îi este pusă în pericol, demonstrându-i în mod ferm cât de fragilă este presupusa noastră siguranță. În pofida faptului, că aceste evenimente sunt deja frecvent stabilite în viața noastră, ele depășesc sfera experienței umane obișnuite atunci când ne ciocnim direct. În contextul crizei umanitare provocată de fluxul crescut al refugiaților din Ucraina din cauza războiului, gradul de vulnerabilitate al copiilor care s-au refugiat împreună cu familiile

acestora este unul sporit. Drept urmare, copiii care au sosit în instituțiile de învățământ din Republica Moldova au suferit perturbări semnificative în viața lor, dat fiind faptul că aceștia au fost privați de drepturile sale fundamentale, de a trăi în siguranță și de a avea acces la educație, fiind forțați să-și părăsească mediul și modul de viață: casele, instituțiile de învățământ, familiile și prietenii [6]. Pe de o parte, războiul și teroarea au zdruncinat siguranța de bază și au transformat patria lor într-o regiune nesigură, iar pe de altă parte, cu fiecare pas pe care îl făceau atunci când se deplasau spre o nouă destinație, ei călcau pe un teren nou, unde nu știau dacă vor putea rămâne, ori dacă acesta îi va primi [7]. Toate acestea la rândul său afectează bunăstarea copiilor, și generează în mod firesc, intensificarea stărilor de frică și nesiguranță, neputința de a acționa într-un sens protectiv, senzația de a fi expus la pericol, îngrijorări pentru cei dragi și pentru viitor, durere emoțională, anxietate sporită, depresii și alte stări psihologice disfuncționale. Indiferent când și unde se produc ele, aceste evenimente afectează echilibrul emoțional al tuturor celor implicați. Drept urmare, copiii prezintă un risc mai mare de a dezvolta simptome posttraumatice în urma expunerii la evenimente traumatice, din cauza lipsei depline a dezvoltării abilităților socio-emoționale, cognitive și neurobiologice pentru înțelegerea și confruntarea eficientă cu astfel de evenimente. În cazul tulburării de stres posttraumatic se manifestă evitarea „activităților și situațiilor care ar putea aminti despre traumă” [3]. Conform opiniei lui Peter Levine, trauma „se referă la o pierdere a legăturii cu noi înșine, cu familiile noastre și lumea din jurul nostru” [3]. Pe măsură ce conexiunea pierdută se interiorizează, ea ne creează viziunea asupra realității, și ajungem să credem în lumea pe care o vedem prin lentila ei fisurată. Imediat după evenimentele traumatizante are loc o reacție acută la stres, care este o reacție a organismului la amenințare. După stresul acut, pentru mulți oameni vine un moment când pot face față situației într-un mod relativ stabil din punct de vedere psihologic, mai cu seamă atunci când sunt multe de făcut și toată atenția lor trebuie să fie dedicată vieții de zi cu zi [7]. În aceeași ordine de idei, o criză apare atunci când, sub presiunea circumstanțelor vieții, eșuează mecanismele obișnuite de reziliență. Diana Vasile, psihoterapeut, președinte al Institutului pentru Studiul și Tratatamentul Traumei, durata unei crize este relativ scurtă, de la câteva ore la câteva zile, deoarece ființa umană nu poate tolera la infinit nivelul ridicat al emoțiilor negative, anxietatea extremă, incertitudinea, tensiunea sau dezorientarea comportamentală. Astfel, senzația de epuizare determină persoana să caute instinctiv o soluție [10]. Totuși, în cazul în care criza durează mai mult asistăm la pasajul crizei într-o altă formă care poate degenera în criză-traumă-tulburare psihică. Crizele traumatice sunt stări psihoemoționale acute sau de lungă durată ale unei persoane după un eveniment dramatic, care au un impact puternic asupra dezvoltării copilului, lăsând o amprentă profundă în cazul unui ajutor inadecvat din partea mediului social și educațional.

Cercetările de specialitate au arătat că starea de bine și performanțele școlare ale copiilor sunt afectate în mod negativ de situațiile de criză, dar și că majoritatea acestora își revin în cele din urmă. Autorul Gabor Mate în cartea „Când corpul spune nu” arată, că reprimarea constă în disocierea emoțiilor de conștiință și trimiterea lor în sfera inconștientă, și dezorganizează, derutează sistemele noastre fiziologice de apărare, astfel încât mijloacele de apărare nu funcționează normal, devenind mai cu seamă distrugătoare sănătății, decât protectoarele sale [4]. Totodată, G. Mate susține că „vindecarea nu presupune să schimbi trecutul, ci înseamnă să te schimbi pe tine acum, în momentul prezent: modul în care gândești despre tine, în care resimți experiențele, felul în care relaționezi cu cei din jur, modul în care te dezvolti și contribui la dezvoltarea celor din jurul tău” [3].

Astfel, problemele psihologice care însoțesc refugiații și la care ei sunt expuși în noul lor mediu de viață trebuie văzute și înțelese, pentru a putea fi tratate corespunzător. Pornind de la dificultățile cu care se confruntă copiii refugiați în instituțiile de învățământ: diverse provocări de învățare, ceea ce poate duce la o performanță academică mai scăzută, bariere lingvistice; noul context educațional, social și cultural; probleme psihosociale, datorită situațiilor cu care s-au confruntat în țările de origine, în țările de tranzit sau la destinație; lipsa unor cursuri de recuperare a decalajelor școlare; capacitate școlară insuficientă, atât în termeni de resurse cât și în ceea ce privește personalul instruit să lucreze cu copii străini, refugiați, suportul psihoemoțional devine

extrem de important [2]. Iată de ce, crearea unui mediu de învățare sigur, prietenos, securizat și protectiv, dezvoltativ și stimulat, care să fie centrat pe nevoile copilului, este o condiție inerentă pentru instituția de învățământ, oferindu-i în acest sens copilului, oportunități de dezvoltare completă și de comunicare cu colegii, asigurându-i liniștea, ocrotirea și confortul psiho-emoțional, prin încurajarea autocontrolului și autodiscipliniei. Este cert faptul, că promovarea sentimentului de siguranță reduce stresul, oferă un context pentru dezvoltarea conexiunii de susținere, relații și abilități de adaptare/acomodare, facilitează învățarea și rezolvarea constructivă a problemelor. Totodată, prezența unui adult care îl susține pe copil poate avea efecte importante în a-l ajuta să treacă prin experiențele stresante fără efecte negative asupra dezvoltării proprii. Interacțiunile sociale condiționează dezvoltarea intelectuală a elevului, atitudinile sale cu privire la obiectivele educative ale școlii și rezultatele sale: relațiile elevului cu cadrele didactice și colegii influențează foarte mult evoluția atitudinilor, a conduitelor și a cunoștințelor învățate (Wittmer, J. 1978) [8]. Relațiile copilului cu grupurile sociale în care se va integra în clasa de elevi vor exercita o importanță deosebită, atât asupra evoluției sale, ca persoana în permanent devenire, cât și asupra randamentului activității desfășurate (în acest caz învățarea). Drept urmare, pentru ca recuperarea după un eveniment traumatic de acest gen să se producă în cele mai bune condiții, suportul psihologic pe care îl primesc copiii și familiile acestora trebuie să fie unul fundamentat științific, cu accent pe metode și tehnici de lucru, care și-au dovedit valabilitatea și eficiența în cadrul unor acțiuni de sprijin efectiv al victimelor sau supraviețuitorilor unor dezastre.

Pornind de la cele cinci principii de intervenție pe care le are la bază procesul de recuperare, *crearea unui sens psihologic al siguranței, stabilizarea emoțională și fiziologică, conexiunea la rețeaua de suport social, creșterea eficacității personale și crearea speranței*, instituția de învățământ are misiunea să asigure:

- crearea condițiilor optime pentru dezvoltarea personală, cunoașterea și acceptarea de sine, explorarea și autoevaluarea resurselor personale, autoreglarea emoțională, promovând sentimentul de securitate și apartenență a copiilor în instituție. De menționat, că lipsa de conexiune generează sentimente de izolare care pot duce la senzația de copleșire în perioadele de stres. Atunci când copiii se simt conectați și au un sentiment de lungă durată, este mai probabil să se angajeze și să se implice în viața școlară, îmbunătățind în acest fel, rezultatele școlare și servește drept factor de protecție pentru sănătatea mintală și bunăstare;
- observarea sistematică a stării psiho-emoționale și comportamentale a copiilor refugiați; monitorizarea domeniilor/componentelor de bunăstare a copiilor în instituție (siguranță, sănătate, realizări, incluziune, afecțiune, activism, respect, responsabilitate) și realizarea intervențiilor primare, urmare a constatării semnelor de îngrijorare;
- identificarea semnelor de risc (schimbări comportamentale și emoționale, scăderea performanțelor academice, chiul școlar, abandon, comportament agresiv, tendința de a se izola, hiperexcitabilitate, regresie de vârstă etc.) și planificarea intervențiilor necesare în concordanță cu obiectivele stabilite;
- colaborarea cu familia pentru a-i ajuta să înțeleagă cum pot părinții satisface nevoile psihologice ale copilului; să învețe metode de autoreglare emoțională și de reducere a stresului traumatic; să construiască o relație de susținere cu copilul care să contribuie la sprijinirea recuperării; furnizarea informațiilor relevante privind accesarea altor servicii disponibile la nivel de comunitate;
- identificarea pârgurilor legale de funcționarea serviciului psihologic în instituție și/sau valorificarea psihologului din cadrul Serviciului raional/municipal de asistență psihopedagogică pentru copiii refugiați, în condiții similare ca și copiii cetățeni ai Republicii Moldova, facilitând procesul de incluziune socio-educatională, prin promovarea diversității culturale, crearea zonelor de recreere și de consiliere psihologică în cadrul instituțiilor de învățământ.

În acest context, pentru a realiza aceste acțiuni, cadrele didactice și psihologii din sistemul educațional trebuie să fie echipate cu competențe, instrumente de lucru și resurse necesare (personale, financiare, metodico-didactice) pentru a preda în săli de clasă multiculturale și multilingve și pentru a sprijini copiii refugiați pe tot parcursul educației. De aceea, o condiție importantă pentru a susține copiii în procesul de dezvoltare și învățare, presupune ca cadrele didactice pe lângă faptul că trebuie să stăpânească tehnologii didactice inovatoare, competențe metodologice, ar mai trebui să dețină și cunoștințe aprofundate din domeniul psihologiei dezvoltării, particularitățile de vârstă, tehnici de ascultare activă și empatică. Totodată, ar trebui să cunoască ce este stresul traumatic, să poată distinge manifestările acestuia; să înțeleagă nevoile copiilor și ale părinților care au trecut prin evenimente dificile și situații traumatizante; să stăpânească și să învețe copiii și părinții metode de autoreglare și de reducere a stresului traumatic; să construiască o relație de susținere cu copilul ca parte a procesului educațional zilnic, care să contribuie la recuperarea lui psihologică; să stabilească în ce cazuri este necesar de recomandat copilului și părinților săi să solicite ajutor de la un psiholog școlar sau să îndrume copilul către alte instituții/structuri de protecție a copilului pentru a primi ajutor de specialitate.

Subliniem că în ierarhia instituțiilor care au în atribuții asigurarea asistenței psihologice copiilor și familiilor acestora, la nivel național, raional/municipal și instituțional pot fi:

- Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică (CRAP), instituție publică cu statut de persoană juridică de drept public, subordonată Ministerului Educației și Cercetării (art.129.1, Codul Educației) [5];
- Serviciul de asistență psihopedagogică (SAP), instituit prin decizia Consiliului raional/municipal din unitățile administrativ-teritoriale de nivelul al doilea, inclusiv mun. Chișinău, Unitatea teritorială autonomă Găgăuzia și mun. Bălți, este în subordinea administrativă a Subdiviziunii raionale/municipale cu atribuții în domeniul învățământului și metodologică a Centrului Republican de Asistență Psihopedagogică (art.129.2, Codul Educației);
- la nivel instituțional trebuie să se presteze asistență psihologică (art. 20.5, Codul Educației), pentru ca toți copiii să achiziționeze competențe de bază și alte competențe asociate.

În aceeași ordine de idei, asistența psihologică presupune un ansamblu de servicii oferite în baza principiilor, cunoștințelor, modelelor și metodelor psihologice aplicate într-un mod etic și științific, pentru a promova dezvoltarea, bunăstarea copilului și a grupului de copii din care face parte, prin totalitatea demersurilor desfășurate. Activitatea psihologului școlar este reglementată prin Reperele metodologice privind activitatea psihologului în instituțiile de învățământ general, aprobate prin ordinul MECC nr.02 din 02.01.2018, document care reflectă atribuțiile și direcțiile de activitate a specialistului [9]. În corespundere cu prevederile acestui document beneficiarii direcți ai serviciilor psihologului din instituțiile de învățământ general sunt toți copiii, indiferent de starea materială a familiei, mediul de reședință, apartenența etnică, limba vorbită, sex, vârstă, starea de sănătate, potențialul de învățare, antecedente penale, sau alte categorii de copii care, din diferite motive, sunt marginalizați sau excluși în procesul accederii și realizării unui program de educație obligatoriu. De menționat, că în cazul în care instituția de învățământ nu dispune de psiholog, asistența psihologică este asigurată de psihologul din cadrul Serviciului de asistență psihopedagogică, cu acordul părintelui. Conform datelor colectate de CRAP în anul de studii 2022-2023, în instituțiile de învățământ general activează circa 438 psihologi, dintre care 417 specialiști în instituții de învățământ general și 21 psihologi în instituții de educație timpurie.

Totodată, Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică are misiunea de a asigura dreptul la educație de calitate pentru toți copiii din instituțiile de învățământ general și constituie în acest sens, un punct de referință pentru toți actorii educaționali implicați în acest proces, inclusiv în asigurarea asistenței psihologice [5]. Drept urmare, în perioada septembrie-decembrie 2022, CRAP a implementat proiectul „Asistență psihologică și orientare în carieră a copiilor refugiați”, finanțat cu suportul Ministerului Federal German pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (BMZ), Agenția Elvețiană pentru Dezvoltare și Cooperare și Agenția de Cooperare Internațională

a Germaniei (GIZ). Unul din obiectivele proiectului a vizat elaborarea și implementarea instrumentelor de lucru pentru psihologi și cadre didactice din instituțiile de învățământ general, pentru sprijinirea copiilor refugiați: două programe psihosociale de grup pentru copiii din instituțiile de educație timpurie și elevii din clasele primare; un ghid metodologic pentru cadrele didactice privind incluziunea educațională a copiilor refugiați, o curricula pentru formarea profesională a cadrelor didactice și a specialiștilor psihologi din cadrul Serviciilor raionale/municipale de asistență psihopedagogică și două broșuri informative destinate părinților copiilor refugiați.

Precizăm că, programele psihosociale de grup sunt destinate copiilor din instituțiile de educație timpurie, cu vârstele cuprinsă între 5-7 ani și elevilor claselor primare, și au ca scop facilitarea procesului de adaptare/acomodare la noile condiții socio-educative de viață după evenimentele psihotraumatizante. Ambele programe sunt structurate pe șapte sesiuni/ședințe, în care se abordează subiecte ce vizează: formarea coeziunii de grup, prin crearea unei atmosfere de acceptare, bunăvoință, deschidere, înțelegere și sprijin reciproc; dezvoltarea abilităților de cunoaștere și intercunoaștere, a competențelor de comunicare asertivă și relaționare constructivă; dezvoltarea abilităților de autoreglare emoțională și volitivă a comportamentului; dezvoltarea abilităților de recuperare psihoemoțională după evenimentele psihotraumatizante, dezvoltarea rezilienței. Criteriul de selectare a grupurilor țintă presupune: prevalența unui număr mai mare de copii refugiați într-o grupă/clasă; predictibilitate în programul de lucru (regularitate în desfășurarea ședințelor, cu respectarea orarului); atitudine non-evaluativă, non-critică, deschidere și acceptare. Condițiile pentru desfășurarea optimă a programului sunt: dimensiunea optimă a grupului este de 15-20 copii; grupul lucrează săptămânal, în aceeași zi la aceeași oră; întâlnirea de lucru săptămânală a grupului durează 45-60 de minute, în funcție de vârstă; ședința are loc într-o sală suficient de spațioasă, are lumină și aerisire directe, are suficiente scaune și un spațiu fără mobilier de cel puțin 4/5 m; podeaua este o suprafață curată pe care participanții se pot așeza dacă este nevoie [1].

În vederea pilotării programelor pentru sprijinirea recuperării în situații de criză și facilitarea procesului de acomodare la noul mediu educațional, în perioada septembrie-octombrie 2023, circa 43 de psihologi din instituțiile de învățământ general și Serviciile de asistență psihopedagogică, au realizat activități de grup cu copiii, fiind antrenați circa 964 copii din Republica Moldova și 168 copii refugiați, în cadrul a 385 de ședințe, date reflectate în Figura 1.

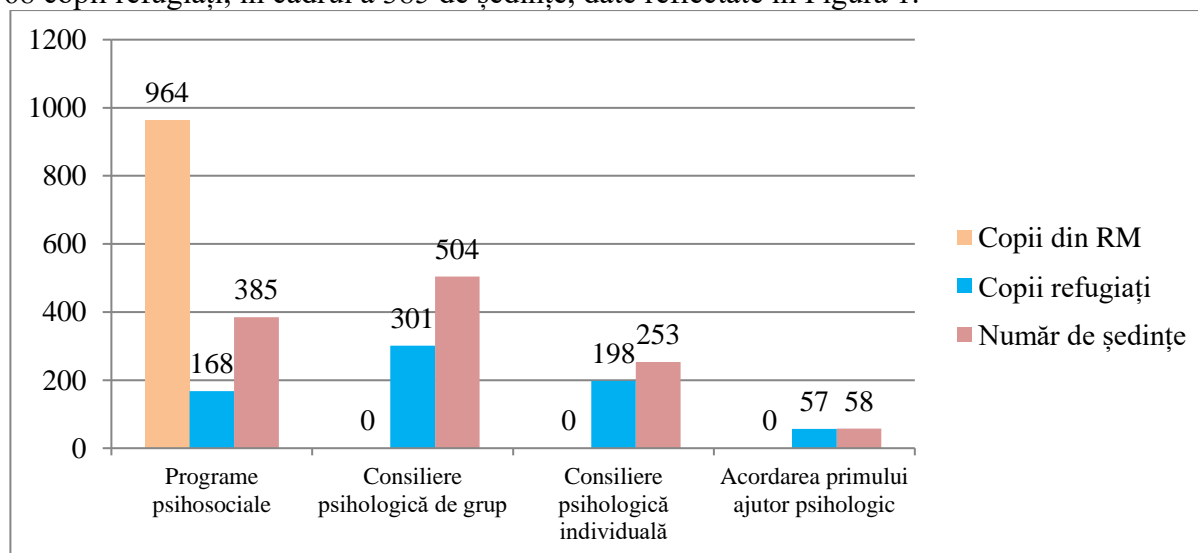

Figura 1. Număr copii care au beneficiat de asistență psihologică

Pe lângă aplicarea acestor două programe de grup, psihologii au oferit copiilor și părinților acestora și alte forme de suport psihologic: 556 copii refugiați din instituțiile de învățământ au beneficiat de consiliere psihologică privind coeziunea de grup și incluziunea socioeducațională; 500 de părinți/îngrijitori ai copiilor refugiați au beneficiat de suport psihologic privind gestionarea

situațiilor și comportamentelor proprii și ale copiilor; circa 1000 de cadre didactice au beneficiat de suport metodologic în procesul de incluziune educațională a copiilor/tinerilor refugiați și asigurarea stării de bine în instituție; 30 de adolescenți/tineri refugiați, din clasa a IX-a au fost cuprinși în activități de ghidare în carieră, prin aplicarea testelor psihometrice și consiliere psihologică; 55 de psihologi și psihopedagogi din cadrul Serviciilor de asistență psihopedagogică au fost instruiți privind asistența psihologică și psihopedagogică și incluziunea copiilor cu cerințe educaționale refugiați în aceleași condiții ca și copiilor cetățeni ai Republicii Moldova.

În concluzie, pornind de la convingerea că intervenția specialiștilor nu trebuie să provoace traume suplimentare copiilor refugiați și familiilor acestora, echiparea acestora cu un set de instrumente utile și eficiente în domeniul psihosocial, dar și consolidarea competențelor profesionale în lucrul cu copiii, devine extrem de important în mediul educațional. Rezultatele implementării programelor de creștere a rezistenței la consecințele stresului după evenimente psiho-traumatizante au arătat eficacitatea acestora în acordarea asistenței psihologice a copiilor afectați de conflictul armat, fiind estimate ca baza siguranței și a satisfacerii nevoilor, conștientizarea propriului loc în mediul educațional, dar și dezvoltarea abilităților de depășire a situațiilor dificile, de autoreglare și de rezolvare constructivă a conflictelor etc.

Bibliografie

1. BOHDANOV S., Hnida, T., Zaleska O. (et. al). *Spațiu sigur. Program de corecție și dezvoltare pentru formarea rezistenței la stres la preșcolari și școlari. Suport metodico-didactic*. Kiev: Editura Universitară PULSARI, 2021. p.369. ISBN 978-617-615-109-8.
2. GERRARD, B., Girault, E., Appletou, V., (et.al.). *Cum să facem față stresului emoțional asociat unui dezastru major*. Editura: Copyright © 1989, 2001, 2017, 2020.
3. MATE, G., Mate, D. *Mitul normalității. Trauma, boala și vindecarea într-o cultură toxică*. București: Herald, 2022. p. 556. ISBN 978-973-111-990-8.
4. MATE, G. *Când corpul spune nu. Costrul stresului acut*. București: Curtea Veche, 2021. p. 379, ISBN 978-606-44-0970-6.
5. HG nr.732 din 16.09.2013 cu privire la Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică și Serviciul raional/municipal de asistență psihopedagogică [Accesat 10.05.23]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=22066&lang=ro.
6. MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII, pagina: În susținerea copiilor și tinerilor refugiați din Ucraina. Disponibil: <https://mec.gov.md/ro/content/v-podderzhku-detey-i-molodezhi-ukrainy>.
7. PREITER, B. *Alături de ei. Asistență psihosocială pentru refugiații traumatizați*. Traducere din limba germană. Chișinău: Logosprint, 2022. p. 147.
8. *Predarea-învățarea noțiunilor referitoare la refugiați. Set de instrumente pentru profesori*. UNHCR, Disponibil: <https://www.unhcr.org/ro/wp-content/uploads/sites/23/2019/11/RO-Ghid-insusirea-competentelor-lingvistice.pdf>.
9. Repere metodologice privind activitatea psihologului în instituțiile de învățământ general. Ordinul MECC nr. 02 din 02.01.2018 [Accesat 10.05.23]. Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/ordin_nr.02_din_02.01.2018_0.pdf.
10. VASILE, D. *Trauma psihică și consecințele ei*. Disponibil: <http://ec.justice-project.prorefugiu.org/wp-content/uploads/2018/02/Trauma-psihica-Diana-Vasile-1.pdf>.